

УДК 341.3

<https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.43>orcid.org/0000-0002-0798-5370

© Саєнко Ю.О., 2025

Ю.О. Саєнко

**ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЙМАНЦЯ
В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ
ПРАВІ**

Yu. Sayenko

**THE LEGAL STATUS OF A MERCENARY
IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового статусу найманця в міжнародному гуманітарному праві (далі – МГП). В умовах зростаючої кількості міжнародних конфліктів та збільшення кількості найманців в сучасних збройних конфліктах, аналіз правового статусу найманця набуває особливої актуальності. У статті досліджено правову природу поняття «найманець» у міжнародному гуманітарному праві та окреслено проблеми його правозастосування. Здійснено порівняльний аналіз положень Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року та Міжнародної конвенції ООН 1989 року «Про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців», що визначають юридичний статус найманця. Особливу увагу приділено критеріям, які мають бути одночасно присутніми для визнання особи найманцем, а також труднощам їх ідентифікації в умовах сучасних збройних конфліктів. Розглянуто національне законодавство України у контексті його відповідності міжнародним стандартам. У межах дослідження наголошено на необхідності реформування міжнародно-правової бази з метою ефективної протидії явищу найманства як загрози міжнародній безпеці.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, найманець, правовий статус, Додатковий протокол I, Конвенція ООН 1989 року, комбатант, військовополонений, правозастосування, приватні військові формування, криміналізація, національне законодавство України, нормативні прогалини, міжнародна безпека

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the legal status of a mercenary within the framework of international humanitarian law (IHL), taking into account the evolution of modern armed conflicts and the growing presence of mercenaries. The study emphasizes the urgency of revising outdated international legal instruments adopted in a different historical context, which no longer ensure an adequate level of legal response to contemporary threats. It compares the approaches of two key international documents – Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions (1977) and the 1989 United Nations Convention – highlighting differences in humanitarian and criminal-law regulation. Special attention is devoted to the cumulative set of criteria required to classify an individual as a mercenary, as defined in Article 47 of Protocol I, and

to the challenges of identifying such individuals under real-world conditions. The paper analyzes the Ukrainian national legislation, particularly Article 447 of the Criminal Code, in terms of its compatibility with international standards and its role in criminalizing not only participation but also preparation and financing of mercenary activities. The research argues for the urgent reform of the existing international legal framework, the development of updated universal definitions, and the strengthening of mechanisms for counteracting mercenary-related threats to global security.

Result and conclusion. As a result of the conducted study, it can be concluded that the concept of “mercenary” in international law remains controversial and challenging in terms of legal application, due to discrepancies in its definitions and ambiguity in qualifying criteria. The cumulative nature of the elements outlined in international instruments creates substantial difficulties in recognizing an individual as a mercenary in practice, while the absence of a unified interpretive approach contributes to legal uncertainty. Nevertheless, efforts toward harmonizing national legislation with international standards highlight the relevance of the mercenary issue as a threat to international security.

In this regard, reforming the existing international legal framework, eliminating regulatory gaps, and developing clear, context-sensitive criteria are essential steps in ensuring an adequate legal response to the spread of mercenarism. Establishing coherent and effective legal parameters regarding the status of mercenaries will contribute to the enforcement of international humanitarian law. Legal clarity, in turn, will enable both participants in armed conflicts and responsible state institutions to clearly understand their rights and obligations, thus reducing the risks of violations and abuse.

Keywords: international humanitarian law, mercenary, legal status, Additional Protocol I, UN Convention of 1989, combatant, prisoner of war, law enforcement, private military entities, criminalization, national legislation of Ukraine, regulatory gaps, international security.

Постановка проблеми. У сучасному світі збройних конфліктів спостерігається стрімке зростання ролі приватних військових компаній та збільшення кількості найманців, що залучаються до різних видів військових операцій. Ця тенденція робить серйозний виклик міжнародному гуманітарному праву. Основна проблема полягає в тому, що правовий статус найманця, як учасника збройного конфлікту, залишається складним та неоднозначним питанням.

Нечіткість визначення найманця, передбаченого Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій ускладнює його ідентифікацію, що призводить до складнощів у застосуванні норм МГП. Проблеми з доказуванням найманства, ускладнений контроль за діяльністю приватних військових компаній, відсутність чітких механізмів притягнення до відповідальності за порушення МГП та окремі питання юрисдикції створюють передумови для безкарності та порушення прав учасників конфліктів, особливо цивільного населення. Крім того, існуючі норми МГП не завжди ефективно реагують на нові виклики, пов'язані із діяльністю ПВК, а також використанням нових технологій ведення війни.

Це зумовлює проведення комплексного аналізу правового статусу найманця, виявлення проблемних питань та пошуку шляхів удосконалення існуючих регуляторних механізмів для забезпечення ефективного захисту прав

людини, гуманного ставлення до учасників конфліктів та дотримання принципів МГП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України у 2022 році, а також із зростанням кількості збройних конфліктів у світі, актуальність дослідження питань міжнародного гуманітарного права значно зростає. Окрему увагу правники-науковці приділяють вивченню правового статусу найманців у контексті міжнародного гуманітарного права. Зокрема, у працях Костюк Н. П. та Бахновської І. П. розглядається розмежування понять «найманець» і «комбатант», що має суттєве значення для правозастосування під час збройних конфліктів. Савка О.І. здійснює дослідження «генези сучасного розвитку найманства» [1, с. 206]. Медвідь Л.П. розглядає особливості правового регулювання найманства відповідно до норм міжнародного законодавства. Незважаючи на пристальну увагу наукового товариства до цього питання, воно потребує подальшого, комплексного дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз правового статусу найманця через призму міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин проблема найманства набуває нових форм і загроз. Багато норм міжнародних актів, що регулюють це явище, були ухвалені у зовсім інших історичних умовах, і, як слушно зауважує Л. П. Медвідь, вони втратили ефективність. Це створює об'єктивну потребу в перегляді наявних положень, усуненні нормативних прогалин та реформуванні застарілих підходів [2, с. 470]. З огляду на мету цієї роботи, вважаємо доцільним надати визначення поняття "найманець" та повний перелік його ознак, викладених у статті 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій [3].

Відповідно до цього нормативно-правового акта «найманець – це будь-яка особа яка: спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті; фактично бере безпосередню участь у воєнних діях; бере участь у воєнних діях, керуючись головним чином, метою одержати особисту вигоду і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони; не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті; не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті; не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил» [3].

У міжнародному праві термін "найманець" набув вагомого значення з огляду на поширення приватних військових формувань та участь індивідуальних бійців у конфліктах поза межами державної легітимності. Два провідні документи – Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року (1977) [3] та Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року [4] – пропонують різні, хоча концептуально близькі визначення цього поняття, що відображають відмінності в фокусі регулювання: гуманітарному та кримінально-правового.

У статті 47 Протоколу I [3] найманець визначається через шість ключових ознак, які мають бути водночас присутніми. Основними серед них є спеціальна вербовка, безпосередня участь у збройних діях, переважно матеріальна мотивація, а також відсутність формального зв'язку з жодною стороною конфлікту – ані у вигляді громадянства, ані служби у збройних силах. Найважливішим наслідком визнання особи найманцем відповідно до Протоколу I є позбавлення її статусу комбатанта та, відповідно, права на захист як військово-полоненого згідно з Женевськими конвенціями.

Натомість Конвенція ООН 1989 [4] року має ширше охоплення як у визначенні, так і в сфері застосування. Вона виокремлює два контексти: участь у збройному конфлікті (з аналогічними критеріями до Протоколу I) та участь у спільних насильницьких діях проти суверенітету держави – зокрема повалення уряду чи підрив конституційного порядку. Цей документ розглядає найманство як порушення міжнародного права, передбачаючи можливість кримінального переслідування осіб, які відповідають ознакам найманців, та зобов'язання держав вживати заходів для протидії вербуванню і використанню таких осіб.

Попри спільні риси, зокрема матеріальну мотивацію та незалежність від сторін конфлікту, між двома документами існує важлива відмінність: Протокол I [3] орієнтується на гуманітарні наслідки участі найманців у збройному конфлікті, тоді як Конвенція ООН [4] пропонує криміналізацію найманства як явища, що загрожує міжнародній безпеці.

Вітчизняне законодавство також закріплює поняття «найманець» в статті 447 Кримінального кодексу України [5]. Аналіз положень цієї статті в контексті міжнародного гуманітарного права свідчить про наявність значних точок дотику з нормами Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, зокрема щодо ознак найманця та обмеження його правового статусу. Однак українське законодавство демонструє більш широкий підхід, включаючи криміналізацію не лише участі, а й підготовки та фінансування найманців. Така деталізація сприяє глибшій правовій регламентації протиправної діяльності, проте потребує узгодження з міжнародними конвенційними визначеннями для забезпечення правової єдності та ефективності правозастосування.

У своїй науковій праці Савка О. І. слушно підкреслює, що наявність детального переліку кваліфікуючих ознак найманця не усуває існуючої міжнародно-правової прогалини у питанні його правового статусу. Автор зазначає, що визнання особи найманцем можливе виключно за умови одночасної наявності всіх шести ознак, визначених у міжнародних правових актах. У разі відсутності хоча б однієї з них або неможливості її належного доведення, кваліфікація особи як найманця є юридично необґрунтованою [1, с. 212].

Ідентифікація осіб, які відповідають визначенню «найманця», є однією з найбільш суперечливих і складних у сфері міжнародного гуманітарного права. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з неоднозначним трактуванням положень статті 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року [3], де закріплені критерії, що мають кумулятивний характер. Окреслимо окремі з них.

Одним із перших викликів є інтерпретація поняття особи, яка «спеціально завербована для участі у збройному конфлікті». Відкритим залишається питання: чи є достатньою лише пропозиція участі в бойових діях, чи ж визначальною умовою є наявність письмової угоди (контракту)? Відсутність чітких формальних ознак ускладнює юридичну кваліфікацію такого статусу.

Наступним критичним положенням є вимога щодо отримання «матеріальної вигоди, яка суттєво перевищує винагороду, яку за аналогічних умов отримують комбатанти». У цьому контексті ключовою проблемою є відсутність кількісних або нормативно визначених критеріїв оцінки поняття «суттєво», що дозволяє суб'єктивні тлумачення й ускладнює правозастосування. Невизначеною залишається і база для порівняння: середня зарплата солдата регулярної армії, ринкові ставки, або інші соціальні стандарти.

Окреме занепокоєння викликає критерій щодо відсутності громадянства або постійного місця проживання в державі — стороні конфлікту. Питання особливої актуальності виникають стосовно осіб із подвійним громадянством, або громадянством обох держав, що беруть участь у конфлікті. Існуюча правова база не дає вичерпної відповіді, що створює прецеденти для колізій між міжнародним та національним законодавством.

Слід наголосити, що складність та багатовимірність критеріїв, якими визначається поняття «найманця» у міжнародному гуманітарному праві, нерідко спричиняє серйозні труднощі в процесі його правозастосування. Попри це, відповідні норми — зокрема положення Додаткового протоколу I [3] до Женевських конвенцій та Міжнародної конвенції 1989 року [4] — формують нормативну основу для чіткого розмежування між поняттями «комбатант» і «найманець».

У межах міжнародного гуманітарного права простежується чітке протиставлення правового статусу комбатантів та найманців, що має вирішальне

значення для оцінки легітимності участі у воєнних діях. Комбатанти, відповідно до статей 43–44 Додаткового протоколу I (1977 р.) [3], є членами організованих збройних формувань, підпорядкованих відповідальному командуванню, і мають повноваження брати участь у бойових операціях. У разі потрапляння в полон вони користуються захистом, передбаченим для військовополонених.

Натомість, згідно зі статтею 47 того ж протоколу [3] та Міжнародною конвенцією 1989 [4] року, найманці діють переважно з матеріальних спонукань, не є частиною збройних сил сторін конфлікту, не мають відповідного громадянства або постійного проживання, і не підпадають під статус комбатанта чи військовополоненого.

Відтак, міжнародне право не лише усуває їх від системи гарантій, передбачених для легітимних учасників бойових дій, але й розглядає найманську діяльність як виклик ефективному застосуванню норм гуманітарного права в контексті сучасних збройних протистоянь.

Детально перелічуючі критерії найманства відповідно до норм міжнародного гуманітарного права автори зазначають, що «найманець є фрілансером, який заробляє на війні. [6, с. 131]. Такий образ, хоча й не має юридичного змісту, слугує ілюстрацією сутності найманства як явища, що характеризується переважно індивідуальним залученням до збройного конфлікту з корисливою метою, без інституційної приналежності чи мотивації, заснованої на політичній або національній ідентичності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження слід констатувати, що поняття «найманець» у міжнародному праві залишається дискусійним і складним для правозастосування, з огляду на розбіжності в його дефініціях та неоднозначність кваліфікуючих ознак. Кумулятивний характер критеріїв, визначених у міжнародних актах, створює значні труднощі для практичного визнання особи найманцем, а відсутність уніфікованого підходу до їх інтерпретації зумовлює правову невизначеність. Попри це, прагнення до гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами засвідчує актуальність проблеми найманства як загрози міжнародній безпеці.

У цьому контексті реформування чинної міжнародно-правової бази, усунення нормативних прогалин та вироблення чітких, адаптованих до сучасних викликів критеріїв є необхідною умовою для забезпечення належної правової реакції на поширення явища найманства. Встановлення зрозумілих і ефективних правових рамок щодо статусу найманців сприятиме дотриманню норм міжнародного гуманітарного права. Правова визначеність, своєю чергою, дасть змогу як самим учасникам збройних конфліктів, так і відповідним державним інституціям належно усвідомлювати свої права та обов'язки, знижуючи ризик правових порушень і зловживань.

Література

1. Савка О.І. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. Вип. 89: Ч. 4 2025. С. 206–217. url.: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/33-2.pdf>;
2. Медвідь Л.П. Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету № 7/2022 Видавничий дім «Гельветика» 2022. С. 468–470;
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) url.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text;
4. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців url.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text;
5. Кримінальний кодекс України. url.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>;
6. Костюк Н. П., Бахновська І. П. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 4 (100). С. 126–135.